

-
- - Wetenschapsoriëntatie
 - bij geschiedenis in de tweede fase vwo

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

slo

Wetenschapsoriëntatie bij geschiedenis in de tweede fase vwo

Juli 2015

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

2015 SLO (nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling), Enschede

Mits de bron wordt vermeld, is het toegestaan zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren en/of verspreiden en om afgeleid materiaal te maken dat op deze uitgave is gebaseerd.

SLO heeft geprobeerd alle rechthebbenden van de gebruikte afbeeldingen te achterhalen. Dit is niet in alle gevallen gelukt. Personen die auteursrechtelijke aanspraken menen te hebben verzoeken wij contact met ons op te nemen.

Auteur: Albert van der Kaap

Informatie

SLO

Afdeling: tweede fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 661

Internet: www.slo.nl

E-mail: tweedefase@slo.nl

AN: 3.7403.656

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	Wat kunnen geschiedenis en wetenschapsoriëntatie voor elkaar betekenen?	7
3.	Wetenschapsoriëntatie in geschiedenis	9
3.1	Ontwikkelingen in het wetenschappelijk denken in geschiedenisexamens	9
3.2	Bewijsvoering in geschiedenisexamens	16
3.3	Suggesties voor wetenschapsoriëntatie bij geschiedenis	38
4.	Bronnen	43
4.1	Documenten	43
4.2	Websites	43

1. Inleiding

Het wetenschappelijk gehalte van het vwo houdt menige school bezig. De aansluiting op het wetenschappelijk onderwijs is nog steeds voor verbetering vatbaar. Her en der slaan vwo-scholen en universiteiten daar de handen voor ineen. Het wo zet zich daarbij in voor intensievere en meer interactieve studievoorlichting; het vwo voor meer academische vorming, bijvoorbeeld via een leerlijn onderzoeksvaardigheden, of voor meer wetenschapsfilosofische voorbereiding. We vatten de opties die vwo-scholen hebben voor voorbereiding op het wo samen in de term *wetenschapsoriëntatie*.

Een aanbod wetenschapsoriëntatie op school hoeft zich niet in één vak te concentreren, er zijn juist veel vakken die er iets in te bieden hebben, en waaraan, omgekeerd, wetenschapsoriëntatie iets te bieden heeft. Het arrangeren van bijdragen uit verschillende vakken vraagt onderzoek en discussie op schoolniveau. SLO helpt scholen bij die discussie met documentatie, informatie en vragen op de site www.wetenschapsorientatie.slo.nl.

Wetenschapsoriëntatie bij geschiedenis in de tweede fase benadert wetenschapsoriëntatie van één kant: de aansluiting met het vak geschiedenis. De publicatie laat die aansluiting op twee niveaus zien: dat van eindtermen en sommige syllabusspecificaties, en dat van toetsopdrachten. Ze bevat geen uitgewerkte lesvoorbeelden, al is het een logische volgende stap om die te ontwikkelen. Binnen de begrensde tijd was daar tot nu toe geen mogelijkheid voor. Uiteraard kunt u de toetsopdrachten als lesmateriaal gebruiken, al dan niet in gewijzigde vorm. Ook voor andere vakken is op de website www.wetenschapsorientatie.slo.nl materiaal te vinden.

Kan het vak geschiedenis vwo-leerlingen mede voorzien van de academische vaardigheden, wetenschapsfilosofische inzichten en wetenschappelijke overzichtskennis die, ook vanuit hun toekomstperspectief, van hen verwacht mogen worden?

Zo ja, welke leerstof en (toets)opdrachten lenen zich daar dan het beste voor?

De navolgende hoofdstukken geven hierop een eerste antwoord.

Hoofdstuk 2 schetst de vakonderdelen waarmee het vak geschiedenis kan bijdragen tot de wetenschappelijke toerusting van de vwo-leerling. Deze wetenschapsoriëntatie omvat drie domeinen:

A. Academische vaardigheden, zoals:

- onderzoeksvaardigheden
- informatievaardigheden
- argumentatievaardigheden
- presenteren
- evalueren
- reflecteren

B. Wetenschapsfilosofie, waarbij vijf kernvragen centraal staan:

1. Hoe komt wetenschappelijke kennis tot stand?
2. Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?
3. Hoe bepaal je de betrouwbaarheid van wetenschappelijke kennis?
4. Hoe beïnvloeden samenleving en wetenschap elkaar?
5. Mag alles wat kan?

C. Overzichtskennis:

- de grote verhalen van het wetenschappelijk denken zoals die worden beschreven in de canon van de Nederlandse geschiedenis (Christiaan Huygens en Spinoza) en de eindtermen geschiedenis voor havo en vwo:
 - Tijdvak 2: de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.
 - Tijdvak 5: het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
 - Tijdvak 6: de wetenschappelijke revolutie.
 - Tijdvak 7: rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.

De daarop volgende twee hoofdstukken presenteren voorbeelden van (toets)opdrachten die aansluiten bij één of meer van deze domeinen. De opdrachten van hoofdstuk 3 zijn ontleend aan recente centrale examens en hebben betrekking op wetenschappelijke ontwikkelingen. Hoofdstuk 4 bevat per tijdvak opdrachten die betrekking hebben op wetenschappelijke bewijsvoering bij geschiedenis. Hoofdstuk 5 ten slotte doet suggesties voor het schoolexamen. De materialen van beide hoofdstukken worden telkens gerelateerd aan één of meer van de bovengenoemde domeinen van wetenschapsoriëntatie.

2. Wat kunnen geschiedenis en wetenschapsoriëntatie voor elkaar betekenen?

Naast en in combinatie met andere vwo-vakken kan ook geschiedenis bijdragen tot de wetenschappelijke toerusting van de vwo-leerling. De volgende aanknopingspunten die geschiedenis bij de kernvragen van wetenschapsoriëntatie biedt maken die bijdrage extra interessant:

1. *Hoe komt wetenschappelijke kennis tot stand?*
Domein A van het examenprogramma geschiedenis, het vaardigheden domein, is grotendeels gewijd aan de manier waarop wetenschappelijke kennis bij het vak geschiedenis tot stand komt.
2. *Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?*
In het schoolvak geschiedenis gaat het vooral om historisch denken en redeneren. Zonder van leerlingen historici te willen maken: zij moeten kennis hebben van de wetenschappelijke eisen die aan zindelijk historisch denken en redeneren worden gesteld.
3. *Hoe bepaal je de betrouwbaarheid van wetenschappelijke kennis?*
Een van de eisen die bij het schoolvak geschiedenis aan leerlingen worden gesteld is dat zij in staat zijn aan de hand van voorgelegde bronnen vraagstellingen en hypothesen gericht op (historisch) onderzoek te formuleren. Zij moeten uitgaande van een bepaalde vraagstelling informatie uit bronnen kunnen verzamelen en deze als bewijs gebruiken bij het beantwoorden van die vraagstelling. Hierbij moeten zij de bruikbaarheid van informatie uit een of meer bronnen voor een bepaalde vraagstelling afwegen en daarbij rekening houden met de betrouwbaarheid van de informatie (mede bepaald door bijvoorbeeld de aard van de bron, de context waarin deze is ontstaan, de mate van geïnformeerdheid van de maker, de standplaatsgebondenheid van de maker, de bedoeling van de maker of opdrachtgever, het publiek waarvoor deze bedoeld is, etc.). Ook moeten zij rekening kunnen houden met de representativiteit van de informatie uit de bron; (bijvoorbeeld: in hoeverre geldt dit voor meer mensen en meer situaties?) en kunnen vaststellen wanneer men iets als een feit kan aanvaarden. Zij moeten feiten van meningen kunnen onderscheiden en van vooroordelen en/of stereotypen. Zij moeten aan de hand van concrete voorbeelden of broninterpretaties kunnen uitleggen dat geschiedverhalen een constructie zijn van het verleden.
4. *Hoe beïnvloeden samenleving en wetenschap elkaar?*
Maatschappelijke relevantie is een belangrijke dimensie bij geschiedenis. Het vak geschiedenis levert een belangrijke bijdrage aan de identiteitsvorming van leerlingen. Dit komt o.a. tot uiting in punt 3.3. van de syllabus: Betekenis geven aan en oordelen over het verleden. De leerling moet kunnen uitleggen dat de wijze waarop mensen betekenis geven aan en oordelen over het verleden door de tijd heen verandert en per groep en individu kan verschillen en daarbij benoemen vanuit welke motieven/interesses/waardesystemen/verwachtingen mensen tot een waardering komen van wat belangrijk is uit het verleden en bij moreel oordelen over het verleden (door een ander) anachronistisch toepassen van het kader van waarden en normen (van die ander) op het verleden herkennen.

5. *Mag alles wat kan?*

De vraag mag alles wat kan komt bij een aantal thema's aan de orde, meestal in relatie tot oorlogvoering. Zo leidden allerlei uitvindingen tot morele dilemma's als het gebruik van mosterdgas in W.O.I, de massale bombardementen op grote steden in W.O.II en het gebruik van de atoombom in augustus 1945.

De onderstaande tabel laat zien, aan welke domeinen van wetenschapsoriëntatie het *gangbare* vak geschiedenis in de tweede fase van het vwo een bijdrage kan leveren (kolom I), welke van die bijdragen centraal wordt geëxamineerd (kolom II) en welke deel zouden kunnen uitmaken van het schoolexamen (kolom III).

wetenschapsoriëntatie	geschiedenis		
	I	II	III
	onderdeel van de vakleerstof	onderdeel van het CE	mogelijk onderdeel van het SE
A Academische vaardigheden:			
• onderzoeksvaardigheden	X	X	X
• informatievaardigheden	X	X	X
• argumentatievaardigheden	X	X	X
• presenteren	X	X	X
• evalueren	X	X	X
• reflecteren			
B Wetenschapsfilosofie met betrekking tot vijf kernvragen:			
(1) Hoe komt wetenschappelijke kennis tot stand?	X	X	X
(2) Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?	X	X	X
(3) Hoe bepaal je de betrouwbaarheid van wetenschappelijke kennis?	X	X	X
(4) Hoe beïnvloeden samenleving en wetenschap elkaar?	X		X
(5) Mag alles wat kan?	X	X	X
C Overzichtskennis:			
• de grote verhalen van het wetenschappelijk denken zoals die worden beschreven in de eindtermen geschiedenis voor havo en vwo	x	x	x

Onderbouwing van de kolommen II en III uit bovenstaande tabel vindt u in het navolgende hoofdstuk. Paragraaf 3.1 presenteert daartoe examenopgaven over ontwikkelingen in de wetenschap, 3.2 examenopgaven over historische bewijsvoering (bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit). In paragraaf 3.3, ten slotte, staan bij een aantal tijdvakken suggesties voor wetenschapsgeoriënteerde opdrachten.

3. Wetenschapsoriëntatie in geschiedenis

3.1 Ontwikkelingen in het wetenschappelijk denken in geschiedenisexamens

1. In het centraal examen havo/vwo worden bij verschillende tijdvakken vragen gesteld die betrekking hebben op ontwikkelingen in het wetenschappelijk denken:
 - Tijdvak 2: de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.
 - Tijdvak 5: het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
 - Tijdvak 6: de wetenschappelijke revolutie.
 - Tijdvak 7: rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.
2. Over nagenoeg alle tijdvakken worden vragen gesteld die betrekking hebben op aspecten van bewijsvoering bij het vak geschiedenis:
 - bruikbaarheid van bronnen
 - betrouwbaarheid van bronnen
 - representativiteit van bronnen

In dit hoofdstuk worden, voor zover van toepassing, voorbeelden gegeven van vragen uit de eerste categorie.

Tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen

Kenmerkend aspect: 4. de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.

Over wetenschappelijk denken in de klassieke oudheid worden vragen gesteld in het centraal examen, enkele voorbeelden:

Opdracht 1 (h 2006, 2, 4)

Bron:

De Griekse historicus Herodotos (485 - 420 v Chr) onderzoekt de oorlogen die in zijn tijd gevoerd worden tussen de Griekse stadstaten en het Perzische Rijk

Hier volgt een uiteenzetting van het onderzoek, dat Herodotos uit Halikarnassos heeft ingesteld met de bedoeling dat de handelingen van de mensen niet op de lange duur vergeten zouden worden. En dat de belangrijke en bewonderenswaardige daden, enerzijds door Grieken, anderzijds door niet-Grieken verricht, beroemd zouden blijven. Ook wil hij laten zien door welke aanleiding zij met elkaar in strijd zijn geraakt. (...). Volgens de Perzen zijn de Grieken begonnen met een reeks gewelddaden door een prinses te schaken. Een generatie later zou de zoon van de koning van Troje wraak willen nemen door een Griekse prinses te roven. Zo had hij Helena geschaakt. Tot dan toe was het gebleven bij schakingen over en weer, maar toen hebben de Grieken een veldtocht tegen Azië ondernomen. Pas daarna zijn de Perzen naar Europa

gekomen. Dit is de mening van de Perzen, maar de Grieken denken er anders over. Ik ben niet van plan hierover te gaan betogen dat het zus of zo gegaan is. Eerst zal ik de man aanwijzen van wie ik zelf weet dat hij het eerst geweld tegen de Grieken heeft gebruikt, daarna zal ik mijn verhaal voortzetten.

De Romeinse politicus en redenaar Cicero (106-43 v Chr) noemde Herodotus de 'vader van de geschiedschrijving', omdat hij de eerste was die probeerde de geschiedenis op een wetenschappelijke manier te onderzoeken.

- 4p Leg met twee voorbeelden uit dat Herodotus de geschiedenis op een wetenschappelijke manier tracht te onderzoeken.

Opdracht 2 (h 2006, 1, 3 – p-waarde 77)

Bron:

De Griekse arts Hippokrates schrijft rond 400 v. Chr. over epilepsie

De zogenaamde 'heilige ziekte' schijnt mij toe even weinig van goddelijke oorsprong te zijn als andere ziekten. Indien zij, vanwege haar verwonderlijkheid voor iets goddelijks moest worden gehouden, zouden er veel heilige ziekten zijn en niet maar die ene; want ik zal laten zien dat andere ziekten niet minder verwonderlijk en verbazingwekkend zijn, waarvan toch geen mens gelooft dat zij heilig zijn.

De uitspraak van Hippokrates over epilepsie past bij het wetenschappelijk denken in Griekenland in die tijd.

- 2p Leg dat uit.

Opdracht 3 (h, 2010, 2, 3) (v, 2010, 2, 3)

Bron:

Gedeelte uit de Geschiedenis van de Peloponnesische Oorlog (431-404 v. Chr.) van de Atheense generaal en geschiedschrijver Thucydides (460-400 v. Chr.). Hij beschrijft dat er in Athene twee partijen zijn: een groep die de oorlog wil voortzetten en een groep die vrede wil sluiten. De leiders van beide partijen houden redevoeringen waarin ze hun visie uiteenzetten. Thucydides zegt daarover

Zowel vóór als na het uitbreken van de vijandelijkheden kon ik onmogelijk van de redevoeringen die ik zelf gehoord heb, het gesprokene letterlijk opnemen. En zij die vanuit verschillende plaatsen verslag bij mij uitbrachten, konden dat ook niet. Ik heb als uitgangspunt genomen dat ik van iedere spreker neerschreef wat mij in de gegeven omstandigheden de meest passende woorden schenen te zijn, waarbij ik mij zo nauwkeurig mogelijk hield aan de strekking van wat werkelijk gezegd was. Wat de feiten van de oorlog betreft, heb ik het als mijn taak beschouwd zo te schrijven dat ik niet afa op de toevallige berichtgever of op mijn eigen mening. Wat ik zelf beleefd heb en wat ik van anderen heb vernomen, ben ik zo nauwkeurig mogelijk tot in de bijzonderheden nagegaan, tot het einde toe. Mijn onderzoek was zwaar, omdat de ooggetuigen niet hetzelfde over dezelfde dingen zeiden, maar verschilden naar gelang hun sympathieën en geheugen.

Gebruik de bron

Een bewering:

Uit deze bron blijkt dat Thucydides als geschiedschrijver een wetenschappelijke benadering heeft.

- 4p Ondersteun deze bewering met twee voorbeelden uit de tekst, en geef bij elk voorbeeld aan waarom dit een historisch-wetenschappelijke benadering is.

Opdracht 4 (h, 2011, 2, 3)

Bron 1

In de oudheid werd Asclepius vereerd als god van de artsen. In Epidaurus (in Griekenland) stond een aan hem gewijde tempel. Mensen die genezing zochten, werden te slapen gelegd in het heiligdom. Op de muren van de tempel staan verhalen uit de vierde eeuw over wonderbaarlijke genezingen, waaronder die van Ambrosia die aan één oog blind was:

Ambrosia lachte om sommige van de genezingen; want het was toch onmogelijk dat manken en blinden alleen al door het zien van een droom zouden genezen. Toen ging zij daar slapen en had een droombeeld. De god scheen bij haar te staan, zeggend dat hij haar zou genezen, maar zij moest dan als vergoeding een zilveren varken in de tempel plaatsen, ter herinnering aan haar hardleersheid. Na deze woorden sneed hij haar blinde oog open en goot er een smeersel in. En toen het dag was geworden, ging zij genezen heen.

Bron 2

De Griekse arts Hippocrates schreef zijn boek "Epidemieën" in de vierde eeuw v.Chr. Hierin zegt hij:

Degene die medicijnen wil studeren, moet over de volgende onderwerpen iets leren. Ten eerste moet hij de effecten van de seizoenen en de verschillen hierin in acht nemen. Ten tweede moet hij de warme en koude wind bestuderen. Ten slotte moet hij het effect van water op de gezondheid niet vergeten. Het varieert in smaak en gewicht en het heeft daarom een verschillend effect op het lichaam. Als laatste moet hij het leven van de inwoners onderzoeken; zijn ze zware drinkers en eters zodat ze niet tegen inspanning kunnen, of zijn ze dol op werk en oefening en verstandige eters en matige drinkers?

Gebruik bron 1 en 2

Een historicus concludeert dat de medische wetenschap in de vierde eeuw voor Christus in Griekenland tegelijkertijd oude en nieuwe elementen bevat.

- 3p Leg dit uit door aan te geven:

- wat de traditionele methode is om zieken te behandelen en
- wat Hippocrates daarin verandert en
- dat deze verandering past in die tijd.

Tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers

Kenmerkend aspect: 19. het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.

Over een nieuwe wetenschappelijke belangstelling in de zestiende eeuw worden vragen gesteld in het centraal examen, enkele voorbeelden:

Opdracht 1 (h, 2014, 2, 12)

In de zestiende eeuw begint de Europese expansie overzee en een nieuwe wetenschappelijke belangstelling. Beide ontwikkelingen hebben elkaar beïnvloed.

4p Leg uit met telkens een voorbeeld:

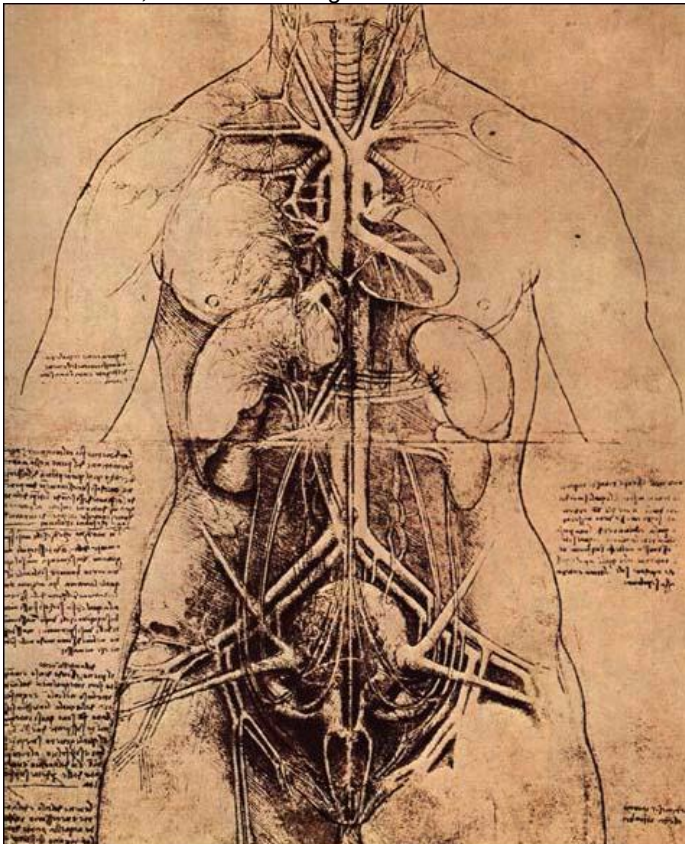
- waardoor de nieuwe wetenschappelijke belangstelling de Europese expansie mogelijk maakte en
- dat de expansie de wetenschappelijke belangstelling bevorderde.

Opdracht 2 (h 2007, 1, 10, p-waarde 66)

Bron

uit: *De Renaissance, Bakermat van de moderne mens*, Bussum 1975, pag. 137.

Anatomische tekening van een mens door Leonardo da Vinci (1452-1519), Italiaanse schilder, beeldhouwer, onderzoeker en geleerde

Deze prent van Leonardo da Vinci wordt vaak gebruikt om te laten zien dat de Middeleeuwen voorbij zijn.

4p Leg dit uit, door:

- eerst met de tekening uit te leggen dat deze tekening typerend is voor een geleerde uit de Renaissance en
- daarna uit te leggen welke aanpak een middeleeuwse geleerde zou kiezen.

Opdracht 3 (h,2009, 2, 10)

Giordano Bruno (1548-1600) was een Italiaanse geleerde. Hij was ervan overtuigd, dat de zon niet de enige ster was waar planeten omheen draaiden. Voor deze opvatting werd hij aangegeven bij de inquisitie (kerkelijke rechtbank) en naar Rome gebracht, waar hij zeven jaar in de gevangenis zat. Hij weigerde zijn overtuiging op te geven. Daarom werd hij op 17 februari 1600 op een plein in Rome verbrand.

3p Licht deze gebeurtenis toe, door:

- aan te geven waarop de opvatting van de kerk over het zonnestelsel was gebaseerd en
- uit te leggen waarom in de zeventiende eeuw geleerden met deze opvatting niet meer door de inquisitie ter dood werden gebracht.

Opdracht 4 (h 2011, 1, 13, p-waarde 67)

Bron

In 1628 publiceert de Engelse bioloog en arts William Harvey zijn werk "De motu cordis" (over de beweging van het hart). Hierin beschrijft hij de experimenten waarmee hij aantoont dat de mens een gesloten bloedsomloop heeft. Over zijn onderzoek schrijft Harvey:

Wat ik beschrijf is zo nieuw en nog nooit vermeld, dat door erover te spreken ik niet alleen vrees dat enkelen, maar dat allen zich tegen mij zullen keren. Want zo is de natuur van iedereen: de al geaccepteerde dingen te volgen, zodanig zijn de mensen begrijpelijk onder de indruk van de schrijvers uit de Oudheid. Ik heb herhaaldelijk (...) mijn nieuwe ideeën over de beweging en functie van het hart gepresenteerd in mijn lessen over anatomie. Ik heb ze reeds meer dan negen jaar bewezen door verschillende demonstraties (...) maar nu heb ik ze ook opgeschreven, omdat ik graag de anatomie wil doorgronden, niet alleen uit boeken maar ook door het verrichten van secties.

Gebruik de bron

Twee beweringen:

1. 1 In de tijd van William Harvey is in Engeland de invloed van de renaissance groot.
2. 2 De werkwijze van William Harvey past bij de wetenschappelijke revolutie van zijn tijd.

4p Toon de juistheid van beide beweringen met deze bron aan.

Opdracht 5 (h 2014, 1, 6, p-waarde 72)

Bron

In 1543 publiceert de arts Vasalius het boek De humani corporis fabrica (Over de bouw van het menselijk lichaam). Hierin beschrijft hij zijn kijk op de handelwijze van artsen:

Zolang de artsen meenden dat enkel het genezen van inwendige ziekten tot hun domein behoorde, beschouwden ze de kennis van de ingewanden als voldoende. Zij verwaarloosden de structuur van de beenderen, de spieren, de zenuwen, de aders en slagaders die zich tussen de beenderen en spieren bevinden, alsof deze dingen hen niet aangingen. Aangezien deze zaken werden toevertrouwd aan chirurgijns¹), verdween daardoor niet alleen de ware kennis

van de ingewanden, maar ook hun eigen bekwaamheid in het uitvoeren van dissecties (operaties). Dit ging zover dat de artsen dit niet meer probeerden, terwijl de chirurgijns, aan wie deze kunst nu toekwam, te ongeletterd waren om de geschriften van de hoogleraren te begrijpen. (...). Deze laatsten schreeuwden als kauwen van hun hoge kathedr over dingen die zij nog nooit hadden onderzocht, maar die zij overnamen uit boeken van anderen.

noot 1 Een chirurgijn houdt zich bezig met behandelingen waarbij bloed tevoorschijn komt, in tegenstelling tot universitair opgeleide artsen.

Gebruik de bron

Een interpretatie:

Op grond van deze bron kun je stellen, dat de kritiek van Vasalius op de artsen uit zijn tijd beter past bij de Renaissance dan bij de middeleeuwen.

3p Ondersteun deze interpretatie door aan te geven:

- welke kritiek op de artsen Vasalius heeft en
- waardoor deze kritiek beter past bij de Renaissance en
- minder past bij de middeleeuwen.

Opdracht 18 (h,2009,2,10)

Giordano Bruno (1548-1600) was een Italiaanse geleerde. Hij was ervan overtuigd, dat de zon niet de enige ster was waar planeten omheen draaiden. Voor deze opvatting werd hij aangegeven bij de inquisitie (kerkelijke rechtbank) en naar Rome gebracht, waar hij zeven jaar in de gevangenis zat. Hij weigerde zijn overtuiging op te geven. Daarom werd hij op 17 februari 1600 op een plein in Rome verbrand.

3p Licht deze gebeurtenis toe, door:

- aan te geven waarop de opvatting van de kerk over het zonnestelsel was gebaseerd en
- uit te leggen waarom in de zeventiende eeuw geleerden met deze opvatting niet meer door de inquisitie ter dood werden gebracht.

Tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten

Kenmerkend aspect: 26. de wetenschappelijke revolutie.

Over de wetenschappelijk revolutie in de zeventiende eeuw worden vragen gesteld in het centraal examen, enkele voorbeelden:

Opdracht 1 (v, 2012, 1, 13, p-waarde 83)

Twee gegevens:

1. 1 Tussen 1628 en 1648 werkte de filosoof René Descartes in Nederland. Hij schreef hier Over de methode, waarin hij de vraag stelde hoe een mens uit de veelheid van opvattingen en theorieën de juiste kan kiezen. Hij gaf als antwoord dat het rationalisme, de overtuiging dat de mens door middel van het juiste gebruik van zijn redelijke vermogens kan uitmaken wat ware, geldige kennis is.
2. 2 In 1680 werd bij de boekhandel van Jacob van Royen in de Amsterdamse Kalverstraat het boek 'D'Edele Sandastra of Cyprische Medeaheksen bestaan niet' te koop aangeboden. In dit boek, dat Van Royen waarschijnlijk zelf schreef, werd verteld hoe Medea een heksenproces bijwoonde en met haar kennis van de werking van planten aantoonde dat bovennatuurlijke krachten niet bestaan en dat de natuur begrepen en gemanipuleerd kon worden.

4p Leg met deze gegevens uit dat:

- Van Royen waarschijnlijk een aanhanger was van Descartes en
- de Verlichting zijn wortels had in de zeventiende-eeuwse wetenschappelijke revolutie.

Opdracht 2 (h,2013, 2, 8)

Bron

De natuurkundige Robert Hooke publiceert in 1665 een boek met zijn waarnemingen over de natuur. Over de relatie tussen vuur en zuurstof schrijft hij:

Het lijkt redelijk om te denken dat er niet zoiets bestaat als een vuurelement, dat een vlam doet opstijgen, maar dat die schijnende tijdelijke massa die wij 'vlam' noemen, niets anders is dan een mengsel van lucht en vluchtige, zwavelhoudende delen van afbreekbare of brandbare stoffen. Deze hypothese heb ik getracht te onderbouwen met een eindeloze hoeveelheid observaties en experimenten. Dit proces hier te beschrijven zou te ver gaan; het zal mogelijk op een ander moment uit voldoende materiaal blijken te bestaan voor een veel grotere verhandeling. Zuurstof is iets dat tot nu toe nog maar weinig werkelijk onderzocht en verklaard is en waarover een ijverige onderzoeker maar zeer weinig informatie zal vinden, terwijl iedereen het inademt en er in leeft, ook al is men zich hiervan niet bewust. Maar als men het eenmaal voldoende zal doorgronden, dan zal dat iemand ongetwijfeld in staat stellen om een rationele, ja zelfs een waarschijnlijke, zo niet de juiste verklaring te geven voor alle verschijningsvormen van vuur.

Gebruik de bron

Een bewering:

De ideeën van Robert Hooke dragen bij aan het ontstaan van de wetenschappelijke revolutie van de zeventiende eeuw en aan het ontstaan van de Verlichting in de achttiende eeuw.

2p Leg beide delen van deze bewering uit.

Tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties

Over de verlichting in de achttiende eeuw worden vragen gesteld in het centraal examen, enkele voorbeelden:

Opdracht 1 (h, 2006, 1, 16, p-waarde 65)

Bron

Herman Beliën e.a., *Twintig eeuwen zien op u neer, een wereldgeschiedenis vanuit Europees perspectief*, Amsterdam 1999, pag. 219.

In 1792 schrijft markies de Condorcet, een Franse edelman

We moeten ervan uitgaan dat de vooruitgang van de rede gelijk op zal gaan met de vooruitgang in de kunsten en wetenschappen. Dat bijvoorbeeld de voortgang van de geneeskunde (...) uiteindelijk zal resulteren in de vernietiging van alle besmettelijke en overdraagbare ziekten en ook van de ziekten die het gevolg zijn van klimaat, voedsel en de belasting door de dagelijkse werkzaamheden (...). Is het daarom raar te veronderstellen dat de verbeterbaarheid van het lot van de mens ook geen grenzen kent?

De opvattingen van markies De Condorcet zijn een voorbeeld van de nieuwe manier van denken in de achttiende eeuw.

Gebruik de bron

2p Noem een kenmerk van deze manier van denken en leg uit hoe dit in de opvattingen van de markies naar voren komt.

Opdracht 2

Bron

James Cook (1728-1779) is een Britse ontdekkingsreiziger. Over een van zijn reizen schrijft hij in 177

Ik had de opdracht om na Kaap de Goede Hoop zuidwaarts te zeilen en te proberen te stoten op Kaap Besnijdenis, die volgens de heer Bouvet (een Franse ontdekkingsreiziger) moest liggen op 54 graden zuiderbreedte en ongeveer 11 graden oosterlengte van Greenwich. Als ik die kaap vond, moest ik onderzoeken of hij tot het vasteland behoorde of een deel van een eiland was. In het eerste geval moest ik een zo groot mogelijk gebied nauwkeurig onderzoeken, en er aantekeningen en waarnemingen van alle slag over maken die nuttig konden zijn voor scheepvaart of handel, of strekken tot bevordering van de natuurkennis. Ik moest op deze manier verder gaan en ontdekkingen doen, afhankelijk van de omstandigheden in westelijke richting of naar het oosten. Daarbij moest ik (...) mijn ontdekkingen voortzetten tot zo dicht mogelijk bij de Zuidpool.

Gebruik de bron

De opdrachten waarmee de ontdekkingsreizigers van de zestiende eeuw op reis gestuurd werden, verschillen van de opdracht van James Cook in de achttiende eeuw.

3p Licht dit toe door:

- eerst de opdracht van James Cook te noemen en
- daarna een verschil te noemen tussen deze opdracht en de opdrachten voor ontdekkingsreizigers in de zestiende eeuw en
- ten slotte een verklaring te geven voor dit verschil.

3.2 Bewijsvoering in geschiedenisexamens

1. In het centraal examen havo/vwo worden bij verschillende tijdvakken vragen gesteld die betrekking hebben op ontwikkelingen in het wetenschappelijk denken:
 - Tijdvak 2: de ontwikkeling van wetenschappelijk denken en het denken over burgerschap en politiek in de Griekse stadstaat.
 - Tijdvak 5: het veranderende mens- en wereldbeeld van de renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling.
 - Tijdvak 6: de wetenschappelijke revolutie.
 - Tijdvak 7: rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.
2. Over nagenoeg alle tijdvakken worden vragen gesteld die betrekking hebben op aspecten van bewijsvoering bij het vak geschiedenis:
 - bruikbaarheid van bronnen
 - betrouwbaarheid van bronnen
 - representativiteit van bronnen

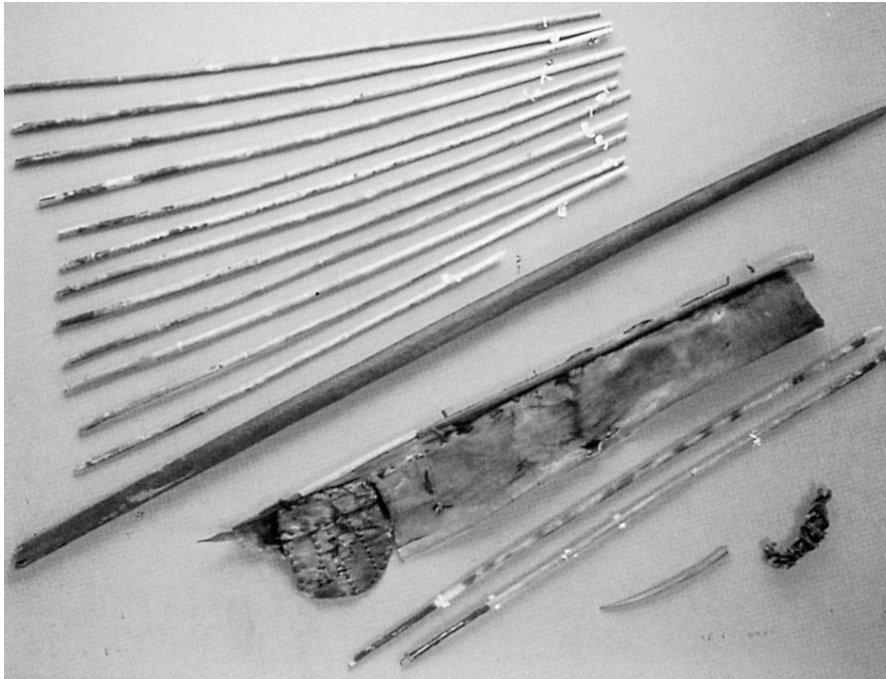
In dit hoofdstuk worden voorbeelden gegeven van vragen uit de tweede categorie.

Tijdvak 1: Tijd van jagers en boeren

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van jagers en boeren.

Opdracht 1 (h 2011 1, 2 – 64)

In 1991 wordt hoog in de Alpen bij een gletsjer een bevroren, goed geconserveerd lichaam van een man gevonden, die de naam "Ötzi de gletsjermummie" krijgt. Uit onderzoek blijkt dat de man rond 3000 v. Chr. Tijdens een tocht door de bergen is omgekomen en dat zijn lichaam direct daarna in het ijs is ingevroren:

Bron: Konrad Spindler, Ötzi de gletsjerman, Weert 1993.

Toelichting

Bij zijn lichaam worden onder andere aangetroffen:

- een aantal voor een deel onafgewerkte pijlen. Slechts twee vuursteenpijlen hadden een punt en waren bruikbaar. De twaalf andere waren nog niet klaar;
- een bijl van koper, met berkenteer en leren riemen vastgezet in een steel van taxushout;
- hertenleren schoenen gevuld met hooi.

In zijn ingewanden worden de resten van zijn laatste maaltijden gevonden: edelhertenvlees, eekhoorn en brood of pap van een tarwesoor.

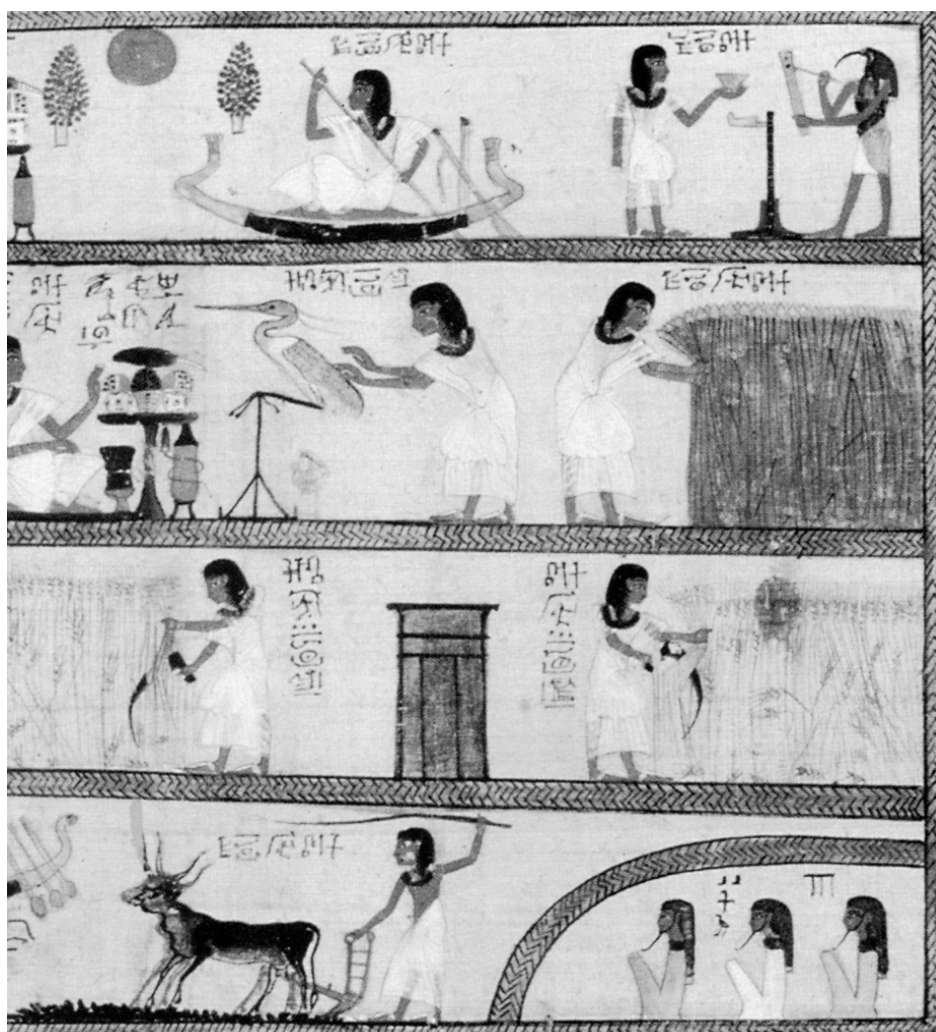
Gebruik de bron.

Voor wetenschappers die prehistorische samenlevingen bestuderen is de vondst van Ötzi een betrouwbare bron.

2p Leg dit uit.

Opdracht 2 (v, 2011, 4 – 67)

De Egyptenaar Nakht is rond 1350 v. Chr. schrijver in de tempel van Karnak. In zijn graf vinden archeologen zijn "dodenboek". De Egyptenaren geven overledenen dodenboeken mee die vol magische teksten en afbeeldingen staan die de overledene moeten beschermen en in het hiernamaals tot leven moeten wekken:

Bron: R. Worsnop, Ancient Egypt, Londen 1991, pag. 14.

Toelichting (van boven naar onder)

1e regel: Nakht vaart met een boot naar de hemel en spreekt met de god Thot, god van de schrijvers.

2e regel: Nakht eet en inspecteert het graan.

3e regel: Nakht oogst graan.

4e regel: Nakht bewerkt zijn land.

Gebruik de bron.

In een debat tussen historici rijst de vraag of je op grond van deze bron kunt concluderen dat er in de vroege stedelijke gemeenschappen sprake is van arbeidsdeling.

2p Leg uit dat de bron door de aard ervan geen sterk bewijs levert voor deze conclusie.

Tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van Grieken en Romeinen.

Opdracht 1 (h, 2008, 2, 4)

Bron:

In het jaar 38 wordt een joods gezantschap uit de Egyptische stad Alexandrië in Rome door keizer Caligula ontvangen. De leider van het gezantschap, Philo van Alexandrië, een bekende joodse filosoof, schrijft hierover

Toen wij bij hem werden gebracht, bogen we naar de grond zodra we hem zagen, en groetten hem met eerbied en respect, hem aansprekend als keizer. En hij beantwoordde onze groet zo koel dat we niet alleen onze zaak maar ook ons leven opgaven. Want sarrend en grijnzend zei hij: "Zijn jullie die godenhaters die menen dat ik geen god ben, terwijl ik door alle anderen wel als god word aanbeden? En ik word door jullie niet zo aangesproken?" En de handen ten hemel heffend deed hij een uitspraak die te erg was om aan te horen, laat staan dat die woordelijk kan worden weergegeven.

Gebruik de bron

Van keizer Caligula wordt gezegd dat hij een ziekelijke neiging tot sarren en pesten had. Philo van Alexandrië is één van de bronnen voor deze opvatting.

2p Geef een reden waarom je bij de beoordeling van het karakter van Caligula voorzichtig moet zijn met het gebruik van deze bron.

Opdracht 2 (h, 2011, 2, 5)

Bron:

In 452 trok Attila, de koning der Hunnen (een nomadenstam uit Oost-Azië) met zijn krijgers op naar Rome om het te plunderen. Na enkele maanden van belegering trekt Attila zijn legers terug. De kroniekschrijver Prosper geeft in circa 455 een verklaring voor het wegtrekken van de Hunnen:

Attila verzamelde zijn in Gallië (Frankrijk) verspreide troepen om op te rukken naar Italië. (...) Voor de keizer en de Senaat en het Romeinse volk leek er geen beter voorstel dan een delegatie naar deze zeer barbaarse koning te sturen om bij hem om vrede te smeken. Onze hoogst gezegende paus Leo, vertrouwend op de hulp van God, die de rechtvaardigen nooit is afgevallen tijdens hun beproevingen, nam deze taak op zijn schouders, vergezeld van twee Romeinse bestuurders, consul Avienus en prefect Trygetius. De uitkomst was wat zijn geloof

hem had ingegeven, want toen de koning het gezelschap had ontvangen, was hij zo onder de indruk van de aanwezigheid van de hogepriester, dat hij zijn leger het bevel gaf de oorlog op te geven. Nadat hij vrede had beloofd, trok Attila zich terug tot achter de Donau.

Gebruik de bron.

Stel: je wilt deze bron gebruiken voor een onderzoek naar het vertrek van Attila uit het Romeinse Rijk.

2p Leg uit waarom je twijfelt aan de bruikbaarheid van deze bron voor dit onderzoek.

Opdracht 3 (v, 2011, 2, 5)

Bron:

In het jaar 9 vindt een veldslag plaats in het Teutoburgerwald (in het huidige Duitsland) tussen het Germaanse leger van Arminius en de legioenen van de Romeinse veldheer Varus. De Romeinen verliezen deze veldslag. De Romeinse geschiedschrijver Tacitus beschrijft hoe de Romeinse veldheer Germanicus zes jaar na de veldslag het Teutoburgerwald betreedt: Germanicus (werd) overweldigd door het verlangen om de laatste eer te bewijzen aan de soldaten en hun aanvoerder, terwijl het hele leger tot tranen toe geroerd was. Midden op de vlakte lagen verbleekte botten, al naargelang ze gevlucht waren of stand hadden gehouden, verspreid of op een hoop. Er lagen brokstukken van wapens bij en ledematen van paarden, tevens waren er aan boomstronken schedels bevestigd. In de rondom gelegen heilige wouden bevonden zich altaren van de barbaren, waarbij ze tribunen en centurio's (legerofficieren) van de eerste rang hadden geofferd. En de overlevenden van die nederlaag, ontkomen aan de strijd of de boeien, wezen aan dat hier de onderbevelhebbers gesneuveld waren, daar de adelaars (symbolen van de Romeinse legioenen) buitgemaakt waren; hoeveel kruishouten voor de krijgsgevangenen waren opgericht, welke kuilen waren gegraven en hoe Arminius in zijn overmoed de spot gedreven had met hun veldtekens en adelaars. Daarom hebben de Romeinse soldaten die daar aanwezig waren in het zesde jaar na de nederlaag de beenderen begraven van de drie legioenen zonder dat iemand wist of hij het stoffelijk overschot van vreemden of van familieleden begroef, allen als verwanten, als familieleden, waarbij hun woede tegen de vijand toenam en ze tegelijk bedroefd en kwaad waren.

Gebruik de bron

Stel: je doet onderzoek naar het optreden van Germanicus in het Teutoburgerwald en je vindt deze gegevens bij de bron:

1. 1 Tacitus schreef zijn Annales rond 117.
2. 2 Als senator had Tacitus toegang tot de Romeinse overheidsarchieven.
3. 3 Tacitus gebruikte memoires en geschriften van ooggetuigen.

3p Noem drie redenen waardoor je twijfelt aan de betrouwbaarheid van deze bron voor je onderzoek.

Opdracht 1 (v, 2010, 2, 5)

Bron

Tijdens hun militaire dienstplicht moesten alle jongemannen uit Athene een eed afleggen om het burgerschap te verwerven. Aristoteles (384-322 v. Chr.) geeft deze eed weer

Ik zal de wapens niet onteren; mijn kameraad, met wie ik samen strijd, zal ik niet in de steek laten. Ik zal strijden voor de heiligdommen van de goden en voor alles wat de mensen heilig is, zowel alleen als gezamenlijk. Het vaderland zal ik niet zwakker doch sterker en machtiger achterlaten, als ik zou sneuvelen. Ik zal gehoorzamen aan de rechters en aan de bestaande wetten en aan alles wat de meerderheid met inzicht besluit. Wanneer iemand de wetten wil omverwerpen of daaraan niet wil gehoorzamen, zal ik het niet toelaten en ik zal me alleen en in gemeenschap daartegen verzetten. En de overgeërfde heiligdommen van onze voorvaders zal ik eren. De goden zijn mijn getuigen.

Gebruik de bron.

Voor het nagaan van de opvattingen van Atheense burgers in de tijd van Aristoteles lijkt dit een bruikbare bron.

- 1p Noem een argument voor de bruikbaarheid van deze bron als je kijkt naar de representativiteit van de bron voor je onderzoek.

Tijdvak 3: tijd van monniken en ridders

Een voorbeeld van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van monniken en ridders.

Opdracht 1 (v, 2014, 6 – 81)

Bron 1

Fragment uit De Geschiedenis van de Franken, tussen 573 en 591 geschreven door bisschop Gregorius van Tours, een van de machtigste mannen van zijn tijd. In het fragment beschrijft hij de bekering van koning Clovis in 496:

De koningin liet de heilige Remigius (de bisschop van Reims) in het geheim bij zich komen. Ze smeekte hem het woord van de verlossing aan de koning over te brengen. De bisschop verzocht Clovis om een persoonlijk onderhoud en drong er bij hem op aan in de ware God, de schepper van hemel en aarde, te geloven en zijn eigen afgoden op te geven (...). De koning antwoordde: "Ik heb u bereidwillig aangehoord, heilige vader. Er blijft echter een probleem. Het volk onder mijn bevel zal niet bereid zijn de oude goden op te geven. Toch zal ik naar mijn mensen toegaan en overbrengen wat u mij zojuist hebt verteld." Clovis organiseerde een bijeenkomst, maar door tussenkomst van de goddelijke macht riep heel het volk, nog voordat de koning zijn mond kon opendoen, eensgezind uit: "We zullen onze sterfelijke goden verwerpen, vrome koning, en zijn bereid de onsterfelijke God waarover Remigius preekt te volgen." Het nieuws bereikte de bisschop. Hij was zeer verheugd en beval dat de doopvont klaar moest worden gemaakt.

Bron 2

In 602 vaardigt koning Ethelbert van Kent in Engeland een wet uit. Enkele jaren voordat deze wet wordt opgesteld, heeft een christelijke missie uit Rome Engeland bereikt. Een fragment uit deze wet:

Schade toegebracht aan het bezit van God en de Kerk moet twaalfvoudig worden gecompenseerd; aan het bezit van een bisschop elfvoudig; aan het bezit van een priester negenvoudig; aan dat van een diaken zesvoudig; aan dat van een gewone geestelijke drievoudig. Verstoring van de vrede in een kerk moet tweevoudig worden vergoed; verstoring van een bijeenkomst ook tweevoudig.

Gebruik bron 1 en 2

Stel: je doet onderzoek naar de rol van koningen bij de verspreiding van het christendom over Europa en je gebruikt deze twee bronnen. Je stelt vast dat de informatie uit de ene bron betrouwbaarder is voor je onderzoek dan de informatie uit de andere bron.

2p Geef met twee argumenten aan, welke bron de betrouwbaarste informatie voor je onderzoek bevat.

Tijdvak 4: tijd van steden en staten

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van jagers en boeren.

Opdracht 1 (h 2006, 2,11)

Bron

Emir Oesama (een Arabische prins) heeft in Jeruzalem veel contact met de Franken, de naam die de Arabieren geven aan de West-Europeanen in het Midden Oosten. Rond 1140 schrijft hij ledere keer als ik Jeruzalem bezocht, had ik de gewoonte naar de al-Aksamoskee te gaan, de verblijfplaats van mijn vrienden de tempeliers*. Aan een van de zijkanten bevond zich een klein bidvertrek waar de Franken hun kerk van hadden gemaakt. De tempeliers stonden deze plaats aan mij af, zodat ik er kon bidden. Op een dag ging ik naar binnen en zei: "Allahoe Akbar!" Ik zou juist met het gebed aanvangen toen er een Frank op me afkwam die mij beetpakte en mijn gezicht naar het oosten draaide terwijl hij zei: "Zo hoort men te bidden!"** Onmiddellijk snelden de tempeliers toe en verwijderden de man. Ik keerde terug tot mijn gebed, maar de man profiteerde van een moment van onoplettendheid en wierp zich opnieuw op mij. Hij draaide mijn gezicht weer naar het oosten en herhaalde: "Zó hoort men te bidden!" Opnieuw kwamen de tempeliers tussenbeide, verwijderden de man en excuseerden zich tegenover mij terwijl ze zeiden: "Het is een buitenlander. Hij is zojuist uit het land van de Franken gearriveerd en hij heeft nog nooit iemand zien bidden die niet naar het oosten was gekeerd". Ik antwoordde dat ik genoeg gebeden had en vertrok, stomverbaasd door het gedrag van deze duivel die zich zo kwaad had gemaakt toen hij mij in de richting van Mekka had zien bidden.

Toelichting

- De tempeliers waren ridders die leefden als monniken in een kloosterorde. De orde van de tempeliers was opgericht om de heilige plaatsen en de pelgrims te beschermen.
- **Islamieten bidden in de richting van Mekka, vanuit Jeruzalem gezien ligt Mekka vrijwel in het zuiden.

Gebruik de bron.

Tussen 1096 en 1291 streeden christenen en islamieten om het bezit van het 'Heilige Land'. In de tijd van emir Oesama waren de christenen er de baas. Zijn geschriften zijn een belangrijke bron voor de verhoudingen tussen beide godsdiensten.

5p Beschrijf de verhoudingen tussen beide religies. Doe dat door:

eerst

- twee ervaringen van de emir met de 'Franken' te noemen en
- daarmee een conclusie te trekken over de verhouding tussen christenen en islamieten op dat moment;

daarna

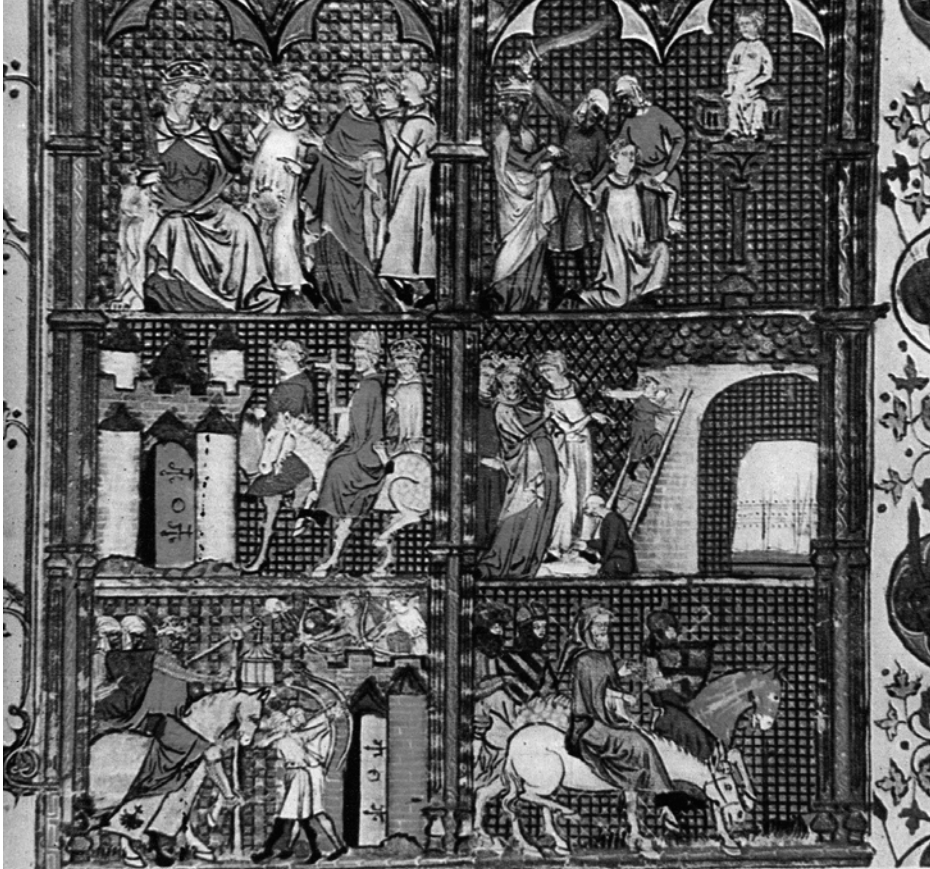
- een argument te noemen waarom je deze bron bruikbaar vindt om deze conclusie te ondersteunen en
- een argument waarom je voorzichtig moet zijn met het trekken van deze conclusie op grond van deze bron.

Opdracht 2 (v, 2011, 9 – 36)

Bron

7000 jaar wereldgeschiedenis, De middeleeuwen, Rotterdam 1978, pag. 125.

Een veertiende-eeuws Frans miniatuur over de eerste kruistocht:

Toelichting (van links naar rechts, van boven naar beneden):

1. Boodschappers melden in Europa dat de Turken de Heilige stad Jeruzalem hebben veroverd.
2. Christenen in het Heilige Land worden door hun vijanden gemarteld.
3. De kruisvaarders rijden Jeruzalem binnen.
4. De kerk van het Heilige Graf wordt gebouwd in Jeruzalem.
5. De ridders verdedigen Jeruzalem.
6. Pelgrims trekken ongehinderd naar Jeruzalem.

Gebruik de bron

Twee onderzoeksvragen:

1. Welke successen behaalden de christenen tijdens de eerste kruistocht?
2. Met welke argumentatie onderbouwden christenen achteraf hun deelname aan de eerste kruistocht?

Voor een antwoord op één van deze onderzoeksvragen is de bron geschikter dan voor de andere onderzoeksvraag.

4p Leg uit, telkens met twee argumenten:

- voor welke onderzoeksvraag deze bron geschikter is en
- voor welke onderzoeksvraag deze bron minder geschikt is.

Tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers

Een voorbeeld van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van ontdekkers en hervormers.

Opdracht 1 (h 2009 I, 11 – 86)

De volgende **drie bronnen** gaan over Kenau Simonsdochter Hasselaar. Deze vrouw zou een grote rol gespeeld hebben bij de verdediging van de stad Haarlem tegen de Spaanse troepen die de stad belegeren in 1573 en 1574.

Bron 1

Ronald de Graaf, *Oorlog, mijn arme schapen, een andere kijk op de Tachtigjarige Oorlog, 1565-1648*, Franeker 2004, pag. 284.

Gedeelte uit een boek van Johannes Arcerius, een inwoner van Haarlem waarvan het dagboek uit de stad is gesmokkeld en in 1573 in Delft is gepubliceerd. Op het titelblad schrijft hij:
"...nauwgezet geschreven door iemand die het zelf gezien en gehoord heeft"

Met name was daar een zeer mannelijke vrouw, die terecht een mannin genoemd wordt. Ze heet Kenau en is nu van middelbare leeftijd. Ze heeft met haar vermogen, want ze is redelijk welgesteld, en met haar arbeid, wapens en geweren tot het algemeen belang bijgedragen. Zonder ophouden heeft ze met schelden en schimpen de vijanden gekweld en getergd.

Bron 2

Het Vaderlandsch gevoel, vergeten negentiende-eeuwse schilderijen over onze geschiedenis, catalogus Rijksmuseum Amsterdam, Amsterdam 1978, pag. 90.

Een schilderij van J.H. Egenberger en B. Wijnveld uit 1854 met als titel "Kenau Hasselaer en hare gezellinnen, op de wallen van Haarlem"

Toelichting

De schilders Egenberger en Wijnveld hebben de historische gegevens voor hun schilderij gehaald uit een historische roman van J. van de Capelle uit 1843.

Bron 3

(Beeld)archief Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV)
Amsterdam.

Prentbriefkaart uit 1908 van de Vereniging Voor Vrouwenkiesrecht, afdeling Haarlem

VEREENIGING VOOR VROUWENKIESRECHT, AFDEELING HAARLEM.

DIT'S KENAU, DIE IN VROEGER TIJD
OP HAARLEM'S WALLEN TROK TEN STRIJD,
VOOR NEERLANDS BURGERS TE BEVECHTEN
HUN VRIJE DENK- EN SPREKENSRECHTEN.

DE VROUW STRIJDT HIER IN DEZEN TIJD
OP NIEUW EEN MOEIELIJKEN STRIJD,
VOOR NEERLANDS VROUWEN TE BEVECHTEN
HAAR VOLLE BURGERESSEN-RECHTEN.

Tekst op de kaart

Vereniging Voor Vrouwenkiesrecht, afdeling Haarlem

Dit is Kenau, die in vroeger tijd
Op Haarlems wallen trok ten strijd
Voor Neerlands burgers te bevechten
Hun vrije denk- en sprekenrechten

De vrouw strijdt hier in deze tijd
Opnieuw een moeilijke strijd,
Voor Neerlands vrouwe te bevechten
Haar volle burgeressen-rechten.

Toelichting

De afbeelding rechts is een kopie van een tekening uit de zestiende eeuw.

Gebruik bron 1, 2 en 3

Tussen december 1572 en juli 1573 wordt de stad Haarlem belegerd door de Spaanse legers van koning Filips II. Kenau Simonsdochter Hasselaar zou een belangrijke rol hebben gespeeld bij de verdediging van de stad. Door de eeuwen heen is Kenau telkens anders bekeken.

6p Leg dit uit, door **per bron**:

- een passend kenmerkend aspect te noemen uit de tijd waarin de bron ontstaan is en
- aan te tonen dat de beschrijving van Kenau past bij dit kenmerkend aspect.

Gebruik bron 1, 2 en 3

Sommige onderzoekers menen dat het verhaal over de dapperheid van Kenau een verzinsel is. Andere onderzoekers denken dat daar wel historisch bewijs voor is te vinden, bijvoorbeeld in bron 5.

- 2p Toon dit aan door uit te leggen waardoor voor een onderzoek naar de dapperheid van Kenau bron 2 en bron 3 minder betrouwbaar zijn dan bron 1.

Tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd regenten en vorsten.

Opdracht 1 (h 2008, 13 – 59)

Bron

Op 13 augustus 1641 bezoekt de Engelsman John Evelyn een jaarmarkt te Rotterdam. In zijn dagboek schrijft hij hierover

We kwamen laat aan in Rotterdam, waar op dat moment juist de jaarlijkse markt of beurs werd gehouden. Hier waren zoveel schilderijen te zien (vooral landschappen en bambochades, zoals die boertige voorstellingen worden genoemd) dat ik er versteld van stond. Ik heb er enkele gekocht en naar Engeland gezonden. De reden voor deze enorme hoeveelheid en de lage prijzen die ervoor worden gevraagd, ligt in het gebrek aan land om geld in te kunnen beleggen. Het komt vaak voor dat een gewone boer twee- tot drieduizend pond neertelt voor deze waar, waarmee de muren van hun huizen dan ook volhangen en die ze op hun kermissen vervolgens weer met aanzienlijke winst verkopen. Sommige van de doeken zijn lang niet slecht en gaan doorgaans van de hand op deze kermissen, vanwaar zo vele Hollandse schilderijen door heel Europa worden verspreid.

Gebruik de bron

John Evelyn geeft in deze tekst een beschrijving van de Republiek.

- 2p Leg uit waarom juist reisverslagen bruikbaar zijn als bronnen voor onderzoek naar de bijzondere plaats van de Republiek.

Opdracht 2 (h 2012, 15 – 71)

Bron

Nelleke Noordervliet, *Op de zeef van de tijd*, Zwolle 1999, pag. 70.

Schilderij van J.J. Coeman uit 1665 van Pieter Cnoll met zijn vrouw Cornelia, hun dochters en hun Javaanse bedienden

Toelichting:

Pieter Cnoll was tussen 1663 en 1676 opperkoopman van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) in Batavia (Jakarta in het huidige Indonesië). Zijn vrouw Cornelia was de dochter van een VOC-koopman en een Japanse vrouw.

Gebruik de bron

Op basis van deze bron zou je kunnen concluderen dat Batavia in de zeventiende eeuw een multiculturele samenleving is.

2p Geef aan waardoor:

- de bron deze conclusie lijkt te ondersteunen maar
- je deze conclusie toch niet mag trekken op grond van deze bron.

Opdracht 3 (h 2012, 17 – 66)

Bron

Louis de Rouvroy, hertog De Saint-Simon (1675-1755), is een hoge edelman aan het hof (van de absolute vorst) koning Lodewijk XIV van Frankrijk. Hij houdt dagboeken bij van zijn belevenissen aan het hof in Versailles. Op grond van zijn dagboeken schrijft hij later zijn Memoires. Over het jaar 1692 schrijft hij:

Voordat de koning aan tafel ging, tussen zeven en tien uur, was er een toeloop van het hele hof in de staatsievertrekken van een van de salons aan het eind van de spiegelzaal. Eerst was er muziek en daarna stonden er in alle vertrekken tafels klaar voor alle soorten spelletjes. Een tafel voor lanskenet (een kaartspel), een biljart, kortom, iedereen kon vrijelijk een partijtje spelen met wie hij maar wilde en kon meer tafels laten komen als ze allemaal bezet waren. Achter de biljartzaal was een vertrek waar verfrissingen stonden opgediend, overal was volop licht. Toen deze gewoonte nog nieuw was, verscheen de koning zelf ook nog aan de speeltafels. Maar hij liet zichzelf allang niet meer zien, hoewel hij wenste dat de rest van het hof trouw verscheen. Iedereen stroomde toe om hem te behagen. Hijzelf liet zich 's avonds bij Madame de Maintenon (zijn tweede vrouw) door de verschillende ministers, de een na de ander, verslag van zaken uitbrengen.

Gebruik de bron

Twee gegevens:

1. Voor zijn memoires baseert De Saint-Simon zich op zijn eigen dagboek en op de dagboeken van twee andere edelen die aan het hof verbleven.
2. De hertog De Saint-Simon beschrijft in zijn dagboeken zijn afkeer van het frivole gedrag aan het Franse hof in Versailles.

- 2p Gebruik beide gegevens om de betrouwbaarheid van deze bron bij een onderzoek naar het Franse hofleven in die tijd te bepalen.

Tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van pruiken en revoluties.

Opdracht 1 (h 2006, 15 – 44)

Bron

De jaarlijkse gemiddelden van doorvaarten in beide richtingen van schepen door de Sont, de doorgang bij Denemarken van de Noordzee naar de Oostzee. Alle schepen die door de Sont voeren, moesten tol betalen en die betalingen werden per schip en per doorvaart opgeschreven in een register. Onderzoekers uit onze tijd hebben die gegevens gebruikt om de tabel te maken

Doorvaarten van schepen door de Sont 1651-1794

	Alle schepen Nederlandse schepen	Nederlandse schepen	
	Aantal	Aantal	Percentage van het totaal
1651-1657	2816	1776	63%
1661-1670	2610	1353	52%
1671-1680	2593	1176	45%
1681-1690	4011	1902	47%
1691-1700	3654	1153	32%
1701-1710	2609	728	28%
1711-1720	1755	880	50%
1721-1730	3796	1612	42%
1731-1740	4369	1850	42%
1741-1750	4169	1522	37%
1751-1760	5274	1840	35%
1761-1770	6414	2228	35%
1771-1780	8015	2216	28%
1781-1783	9400	174	2%
1784-1790	9653	1595	17%
1791-1794	10762	1457	14%

Gebruik de bron

Voor veel onderzoekers vormen de Sonttolregisters een zeer betrouwbare bron.

2p Geef vanuit de aard van deze bron een argument voor die betrouwbaarheid.

Opdracht 2 (h, 2007, 1, 15, p-waarde 66)

Bron 1

Bartolomé de las Casas is tegen de slavernij voor Indianen in 1550

Want alle volken, waar ook ter wereld, zijn mensen. En de omschrijving van 'mens', als onderdeel van een volk en afzonderlijk, is: het zijn rationele wezens. Allen bezitten verstand en wil, zijn gevormd naar het beeld en de gelijkenis van God; allen hebben het natuurlijk vermogen om te begrijpen en zich kennis eigen te maken. Allen houden van goedheid en verafschuwen kwaad. Alle mensen zijn gelijk geschapen. Niemand wordt 'verlicht' geboren. Uit dit alles volgt dat wij allen in het begin geleid en gesteund moeten worden door hen die eerder zijn geboren dan wij. En de onbeschaafde volken op de aarde kunnen worden vergeleken met woeste grond waarop veel soorten onkruid en onbruikbare doornstruiken groeien, maar die zulke natuurlijke kwaliteit heeft dat ze door werk en zorg gezonde en nuttige vruchten kan opleveren.

Bron 2

De filosoof Jean Jacques Rousseau schrijft in 1762 in zijn boek Emile, ou l'éducation (Emile, of de opvoeding)

Tot nu toe heb ik geen onderscheid gemaakt tussen standen, rang en fortuin. En ik zal dit in het vervolg ook niet doen, omdat alle mensen gelijk zijn, tot welke stand zij ook behoren: de rijke heeft geen grotere maag dan de arme en hij verteert zijn voedsel niet beter; de meester heeft geen langere of sterkere armen dan zijn slaaf; een aanzienlijke is niet aanzienlijker dan een

man uit het volk; kortom: omdat de natuurlijke behoeften overal hetzelfde zijn, moeten de middelen om erin te voorzien ook overal dezelfde zijn. Alleen de natuur geeft de mens onuitwisbare eigenschappen en de natuur maakt noch prinsen, noch rijken, noch grote heren.

Gebruik bron 1 en 2

Tussen de argumenten van De las Casas en die van Rousseau bestaat een opmerkelijke overeenkomst wat betreft hun visie op de mens, maar er is een belangrijk verschil in bewijsvoering.

2p Leg uit:

- wat deze overeenkomst is en
- wat dit verschil is.

Opdracht 3 (v,2010,2,14)

Bron

James Boswell is een Brits schrijver die als student in 1763 en 1764 in de Republiek verblijft. Hij schrijft in een brief aan een vriend in Engeland over het stadsbestuur van Utrecht Vroeger (= in de zeventiende eeuw) werd een plaats in het stadsbestuur terecht beschouwd als een ereambt. Nu is het een middel om een stuk brood te verdienen, wat de bestuurders onbetrouwbaar maakt, afhankelijk van het hof van Den Haag, hebzuchtig en autoritair tegenover de mensen die onder hun jurisdictie vallen. (...) De bestuurders waren vroeger eerbiedwaardige, rijke mannen, die van zichzelf genoeg respect afdwongen en daarom hun macht alleen uitoefenden als het plaatselijke belang dat vereiste. In het dagelijks leven gingen ze veelvuldig en ontspannen met hun stadgenoten om. Maar nu zijn het laaghartige lui, beklagenswaardige gevallen, die hun omgeving willen laten merken dat ze bestuurders zijn en daarom voortdurend de mensen onder hun jurisdictie lastig vallen en onder druk zetten, zowel om de wind eronder te houden als om een beetje geld te verdienen. De handel in Utrecht wordt weinig gestimuleerd: deze vrekkige burgemeesters schrikken niet terug voor maatregelen ter beperking en belemmering van de handel zodra ze er een beetje geld voor zichzelf uit kunnen peuren. De nobele geest van bedrijvigheid wordt hier niet van hogerhand gestimuleerd, zodat alle particulier initiatief ontbreekt. Alles is koud en dood, en er wordt niets gedaan buiten het strikt noodzakelijke.

Gebruik de bron

Stel: Je doet onderzoek naar de economische achteruitgang van de Republiek in de achttiende eeuw. Je vindt deze tekst en je vraagt je af of deze bron bruikbaar is voor het onderdeel van je onderzoek dat gaat over het gedrag van de stadsbestuurders in de Republiek.

4p Noem twee redenen waarom je twijfelt aan de bruikbaarheid van deze bron voor je onderzoek en geef per reden aan of die te maken heeft met de representativiteit of met de betrouwbaarheid van de bron.

Tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van burgers en stoommachines.

Opdracht 1 (v, 2014,2,11)

Bron 1

Harriet Robinson werkt in haar jeugd jaren van 1834 tot 1848 in een fabriek in Massachusetts. In haar memoires schrijft ze:

De meest voorkomende reden om te gaan werken was om een opleiding te kunnen betalen voor een mannelijk lid van de familie. Een 'heer' te maken van een broer of een zoon, om hem een hogere opleiding te laten volgen, was een overheersende wens voor veel van de meisjes. Ik heb er velen gekend die elke cent van hun loon, maand in maand uit, aan hun broers gaven, zodat die een beroepsopleiding konden volgen. Ik heb een moeder gekend die jaren heeft gewerkt voor haar jongen. Ik heb vrouwen gekend die jonge mannen, niet hun eigen zoon of familie, naar school lieten gaan van hun loon. Vele mannen danken hun opleiding aan het loon van de meisjes in de fabriek.

Bron 2

Over een gebeurtenis in 1836 schrijft Harriet Robinson (zie bron 1):

Een van de eerste stakingen die plaatsvond in dit land was in Lowell in 1836. Toen werd aangekondigd dat de lonen zouden worden verlaagd voelden we grote verontwaardiging en besloten we dat we zouden staken. Zo gebeurde het. De fabrieken werden gesloten en de meisjes gingen van hun werkplaats in processie naar de groeve bij Chapel Hill waar we luisterden naar inspirerende speeches van actievoerders. Een van de meisjes stond bij de pomp en uitte de gevoelens van haarzelf en haar medewerkers in een mooie speech waarin ze zei, dat het hun taak was in opstand te komen tegen alle pogingen om de lonen te verlagen. Dit was de eerste keer dat een vrouw in het openbaar sprak in Lowell en dat veroorzaakte verrassing en consternatie onder het publiek.

Gebruik bron 1 en bron 2

Stel: een socialist schrijft een artikel voor het partijblad over de beginjaren van het socialisme. Hij kiest ervoor de informatie uit de ene bron wel te gebruiken en de informatie uit de andere bron niet.

4p Leg uit waarom hij bron 2 wel en bron 1 niet gebruikt voor zijn artikel.

Opdracht 2 (h, 2006,2,19)

Bron

In 1886 besluit het Nederlandse parlement een onderzoek te doen naar de leefomstandigheden van de arbeiders. Op 10 september 1887 verschijnt Poppe Corzaan, 25 jaar, (voormalig) fabrieksarbeider te Sappemeer, voor de onderzoekscommissie

(Vraag): Zijt gij niet van de papierfabriek afgeraakt bij gelegenheid van de werkstaking die daar verleden jaar heeft plaats gehad? Kunt gij ons ook vertellen wat aan die werkstaking is voorafgegaan?

(Antwoord): Vooraf moet ik zeggen dat het niet waar is dat ik met de werkstaking van de fabriek gekomen ben; ik zou kunnen bewijzen dat ik reeds plusminus zes maanden vóórdát de werkstaking is uitgebroken, weg ben gegaan.

(Vraag): Wij wensen slechts te vernemen wat er voorgevallen is. Is er niet een verzoek gedaan om vrijstelling van de zondagnachtarbeid?

(Antwoord): Ja, ik heb een verzoekschrift aan fabrikant Scholten opgesteld dat inhield: het beleefde verzoek om vrijdom van arbeid te krijgen van zondagsavonds zes uur tot 's maandagsochtends zes uur. Door het langdurig werken 's nachts gingen de arbeiders natuurlijk dadelijk slapen en om zes uur 's avonds moest er weer gewerkt worden zodat men gedurende de zondag niets aan het huisgezin had, want men deed niets dan slapen en werken.

(Vraag): Wat heeft de heer Scholten op het verzoek geantwoord?

(Antwoord): Ik heb het verzoekschrift geschreven op verzoek van enkele werklieden. Ik had geen bezwaar om het te schrijven omdat het redelijk was. Het werd door 65 arbeiders ondertekend. Het werd opgezonden en wij kregen een antwoord. De opzichter Jongman zei dat ons verzoek voorlopig niet ingewilligd kon worden omdat er te veel werk was. Later als de nieuwe papiermachine in werking zou zijn, zou men bovendien nog wel een dag in de week behalve de zondag vrij kunnen geven. Ik vermoed dat dit doelde op overproductie. De opzichter Jongman verzocht nogmaals de ondertekenaars door hun handtekening te verklaren wie al dan niet met dit antwoord van de heer Scholten genoegen namen. Ik heb toen een tweede stuk opgesteld. Dit stuk werd getekend door 45 arbeiders. Toen dat tweede geschrift ingezonden was, liet de opzichter Jongman het in het honderd lopen. Ik geloof niet dat het stuk reeds aan de heer Scholten kon zijn opgezonden. De opzichter liet de beide ploegen op het kantoor komen en begon daar te donderen. Hij zei dat wie genoegen nam met de voorwaarden van de fabriek konden blijven, maar dat de anderen de poort uit moesten. Hij voegde daarbij: "Jullie worden allemaal zeker brodeloos". Toen durfden zij niet meer.

(Vraag): Dus allen namen toen genoegen met de voorwaarden van de heer Scholten?

(Antwoord): Ja, maar ik kreeg mijn ontslag omdat ik het verzoekschrift geschreven had.

Gebruik de bron

De Tweede Kamer besluit in 1886 om een parlementair onderzoek te houden naar een maatschappelijk probleem.

De bron is een getuigenverhoor uit een parlementair onderzoek. Daarbij zijn twee punten van belang:

- de getuige staat onder ede en
- het verhoor is openbaar.

4p Leg per punt uit of dit de betrouwbaarheid van de informatie van getuige Poppe Corzaan vergroot of verkleint.

Tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van jagers en boeren.

Opdracht 1 (h, 2006, 26 – 48)

Bron

Bella Fromm, een Amerikaanse journaliste van joodse afkomst, houdt voor haar krant in de Verenigde Staten een dagboek bij van haar verblijf in Duitsland. Op 20 april 1936 schrijft zij Ik koop mijn bloemen en boter al jarenlang van een joods boertje op het platteland. Sinds de 'nationale verbetering', zoals Goebbels de periode vanaf Hitlers machtsovername noemt, kan ik alleen nog maar fruit en bloemen bij hem kopen. De mensen van het platteland moeten hun eieren en boter aan groothandelaren verkopen. Vandaag was mijn boertje slecht geluimd. "Wat is er aan de hand Beer?" vroeg ik. "De koe moet naar de stier, maar dat kan niet meer." "Hoe bedoelt u?" Hij krabde zich op zijn achterhoofd en legde het me uit. "Kijk, zoals in alle kleine gemeenschappen verzamelen we geld om één stier te kunnen kopen. Iedere boer betaalt zijn deel, en kan daarvoor zijn koeien laten bevruchten. Maar nu hebben de nazi's verboden dat¹¹ een Arische stier joodse koeien bevrucht." Ik kon geen woord meer uitbrengen. Ik wist niet eens dat er joodse koeien bestonden.

Gebruik de bron

Twee interpretaties:

1. Uit het dagboek van Bella Fromm blijkt dat Duitsland in 1936 een racistische staat is.
2. Uit het dagboek van Bella Fromm blijkt dat Duitsland in 1936 een totalitaire staat is.

3p Leg uit dat de bron beide interpretaties ondersteunt, maar dat op de tweede interpretatie ook kritiek mogelijk is.

Opdracht 2 (h, 2006, 27 – 70)

Bron

Een fragment uit het dagboek van het joodse meisje Anne Frank. Zij zat van 1942 tot augustus 1944 ondergedoken in het Achterhuis in Amsterdam. Zij en de andere onderduikers werden verraden en door de Duitse bezetters afgevoerd. Zij stierf in concentratiekamp Bergen-Belsen op 15 april 1945

Woensdag 29 Maart 1944.

Lieve Kitty,

Gisterenavond sprak minister Bolkesteijn aan de Oranje-zender erover dat er na de oorlog een inzameling van dagboeken en brieven van deze oorlog zou worden gehouden. Natuurlijk stormden ze allemaal direct op mijn dagboek af. Stel je eens voor hoe interessant het zou zijn, als ik een roman van het Achterhuis uit zou geven; aan de titel alleen zouden de mensen denken, dat het een detective-roman was. Maar nu in ernst, het moet ongeveer 10 jaar na de oorlog al grappig aandoen als men vertelt hoe wij als Joden hier geleefd, gegeten en gesproken hebben. Al vertel ik je veel van ons toch weet je nog maar een heel klein beetje van ons leven af. (...)

je Anne M. Frank

Gebruik de bron

Als reactie op de oproep van minister Bolkesteijn schrijft Anne haar dagboek over. Sommige historici zien daarom Annes dagboek niet meer als betrouwbare bron voor onderzoek naar het leven van joodse onderduikers tijdens de bezetting.

- 4p Geef een argument vóór en een argument tegen de opvatting dat het dagboek hierdoor als bron minder betrouwbaar is geworden.

Opdracht 3 (h, 2007,21 – 56)

Bron

Fragen an die deutsche Geschichte, Ideen, Kräfte, Entscheidungen von 1800 bis zur Gegenwart, Historische Ausstellung im Reichstagsgebäude in Berlin, Katalog 1981, 6. Auflage, nr. VI/227, pag. 326.

Deze foto van rechters in toga uit de jaren 1933-1945 is gebruikt op een tentoonstelling over de naziperiode in Duitsland

Toelichting

Waarschijnlijk leggen de rechters hier de eed van trouw af aan Hitler, de leider van de Duitse nazipartij, de NSDAP.

Gebruik de bron

Drie uitspraken:

1. Deze foto is geschikt om een aspect van de nazidictatuur in Duitsland te laten zien.
2. Deze foto is niet geschikt voor dit doel, omdat deze foto geen betrouwbaar beeld geeft van de rechtspraak in nazi-Duitsland.
3. Deze foto is niet geschikt voor dit doel, omdat deze foto niet representatief is voor de rechtspraak in nazi-Duitsland

6p Ondersteun elke uitspraak, telkens met één argument.

Tijdvak 10: tijd van televisie en computers

Voorbeelden van de manier waarop over bewijsvoering in het centraal examen vragen worden gesteld over de tijd van televisie en computers.

Opdracht 1 (h, 2010, 22 – 74)

Bron

Een fragment uit de roman "Wilde Zwanen" van de Chinese auteur Jung Chang over haar jeugd in het communistische China onder Mao (de Chinese leider)

Op een dag in 1965 kregen we opeens opdracht naar buiten te gaan en al het gras van de gazons te verwijderen. Mao had te kennen gegeven dat gras, bloemen en huisdieren bourgeois (burgerlijke) gewoonten waren en verwijderd dienden te worden. (...) Ik was verschrikkelijk bedroefd al die prachtige planten te zien sneuvelen. Maar ik nam het Mao niet kwalijk. Integendeel, ik had me langzamerhand de gewoonte eigen gemaakt 'zelfkritiek' uit te oefenen en nam mezelf automatisch ieder instinct kwalijk dat tegen Mao's orders indruiste. Zulke gevoelens joegen me zelfs angst aan. Er was geen sprake van dat ik er met iemand over kon praten. Ik probeerde mezelf te hervormen en me de correcte denkwijze eigen te maken. Ik leefde in een staat van voortdurende zelfbeschuldiging. Dergelijk zelfonderzoek en zelfkritiek waren aspecten van het China van Mao. Ze zouden tot een nieuwe en betere maatschappij leiden, zo werd ons verteld.

Gebruik de bron

Dit fragment uit de roman van Jung Chang is een bruikbare bron voor een onderzoek naar het leven in het totalitaire China.

3p Licht dit toe door:

- (zonder bron) een kenmerk van een totalitaire staat te noemen en
- (met bron) daarmee aan te geven dat China in die tijd een totalitair bewind heeft en
- een argument te geven voor de betrouwbaarheid van deze bron voor dit onderzoek.

Opdracht 22 (h, 2010, 23 – 47)

Gebruik de bron uit opdracht 1

Bij nader inzien heb je twijfels over de representativiteit van deze bron voor een onderzoek naar het totalitaire China.

2p Leg uit waardoor je twijfelt aan de representativiteit van deze bron voor dit onderzoek

3.3 Suggesties voor wetenschapsoriëntatie bij geschiedenis

Tijdvak 1: Tijd van jagers en boeren

Aansluiting bij de volgende kernvragen van wetenschapsoriëntatie:

1. Hoe komt wetenschappelijke kennis tot stand?
2. Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?

Kenmerkend aspect: 1. Jagers en verzamelaars

Mogelijke onderzoeksvraag/discussievraag: Wat onderscheidt de mens van andere levende wezens?

Materiaal: <https://www.khanacademy.org/partner-content/big-history-project/early-humans/how-ancestors-evolved/v/bhp-threshold6>

Kenmerkend aspect: 2. het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen.

In de geschiedenisles komen geregeld grote wereldrijken aan de orde. De groei en ondergang van dergelijke rijken wordt dan beschreven. Veel minder aandacht of geen aandacht krijgt de vraag, waarom moeten samenlevingen zich eigenlijk uitbreiden? Dit onderwerp leent zich goed voor een discussie in de klas. Aspecten die in onderstaand materiaal aan de orde komen zijn bijvoorbeeld:

- Zodra samenlevingen geen expansie meer laten zien, krimpen zij, om uiteindelijk te verdwijnen.
- Het onderhouden van een staat is duur (bijvoorbeeld infrastructuur, grote gebouwen)
- Land niet meer voldoende om de bevolking te voeden.
- Een leger om land te veroveren is op zijn beurt weer zo duur dat meer land nodig is.

Materiaal:

- <http://bighistorynl.tumblr.com/Drempel7>
- <https://www.khanacademy.org/partner-content/big-history-project/expansion-interconnection/expansion/v/bhp-why-civilizations-expand>
- Crash Course over de agrarische revolutie: https://www.youtube.com/watch?v=Yocja_N5s11 (Nederlandse ondertitels)

Tijdvak 2: tijd van Grieken en Romeinen

Aansluiting bij de volgende kernvragen van wetenschapsoriëntatie:

1. Hoe komt wetenschappelijke kennis tot stand?
2. Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?

Het klassieke Griekenland (Hellas) vormt de bakermat van onze westerse beschaving. Zo wordt het althans al decennia lang onderwezen. Volgens Jona Lendering wordt hierbij echter voorbij gegaan aan wat hij noemt de Oosterse erfenis, de Arabisch-islamitische beschaving, en de oudere Babylonische en andere Midden-Oosterse culturen.

(<http://histoforum.net/2010/lendering.html>)

Bakermat of niet, de aandacht voor de klassieke filosofie en de klassieke kunst blijft onverminderd groot. De Grieken waren de eersten die vragen stelden bij de mythische verklaring van ontstaan en werking van allerlei natuurverschijnselen. Ook introduceerden zij een tot dan toe onbekende bestuursvorm, de democratie.

Luc Ferry, een Franse filosoof en een belangrijke voorstander van seculier humanisme, ziet Dionysus als het symbool van de mythen die, anders dan een religie, rekening houden met de werkelijkheid van de menselijke eindigheid en van de waanzin, waarvan de goden zich hebben bevrijd en die ze volledig naar de mensen en de zintuiglijk waarneembare wereld hebben verbannen. Deze verbanning luidt de opkomst in van de Griekse filosofie, die hij een 'verwereldlijking' van de mythologie noemt. Met de Griekse filosofen begint een wereldlijke spiritualiteit die tot vandaag toe voortduurt en waarmee wij het vraagstuk van het heil alléén moeten oplossen door middel van onszelf en onze rede, niet met behulp van het geloof en de onsterfelijke goden. (Hans Oranje in Trouw:

<http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/Nieuws/article/detail/1841333/2011/01/08/Beter-een-dappere-sterveling-dan-een-mislukte-god.dhtml>)

Mogelijke discussievragen:

- Is in een rationele wereld godsdienst overbodig?
- Staat godsdienst op voet van oorlog met wetenschap?
- Welke rol speelt godsdienst in een gerationaliseerde wereld?
- Is het heil in de wereld (allen) afkomstig van een rationele benadering van de wereld?

Tijdvak 4: tijd van steden en staten

Aansluiting bij de volgende kernvraag van wetenschapsoriëntatie:

2. Hoe wordt wetenschappelijke kennis gebruikt?

Technologische/technische en wetenschappelijke ontwikkelingen en de mede daaruit voortvloeiende ontdekkingsreizen drukten een belangrijk stempel op het wereldbeeld van mensen.

Mogelijke onderzoeksvraag/discussievraag: Hoe en in welke mate werd het wereldbeeld van mensen op het eind van de middeleeuwen bepaald door deze wetenschappelijke ontwikkelingen?

Mogelijk discussiethema: Conflicten tussen wetenschap en religie:

- Mag je het menselijk lichaam ontleden?
- En toch draait zij. Het conflict tussen Galileo Galilei en de kerk.

Materiaal:

- Het wereldbeeld in de late middeleeuwen.
 - <http://histoforum.net/recensies/liberfloridus.html>
 - <http://histoforum.net/holbein/>
 - <http://histoforum.net/2012/mercator.html>
 - <http://mainzerbeobachter.com/2014/11/25/columbus/#more-15171>
 - <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/middeleeuwen/literatuurgeschiedenis/lgme044.html>
- Europa en de buitenwereld 1150 – 1350 (examenonderwerp in 1998 en 1999)
 - http://wetten.overheid.nl/BWBR0008174/geldigheidsdatum_30-12-2004
 - <http://www.blikopdewereld.nl/samenvattingen/cse/europa/3610-cse-europa-en-de-buitenwereld-1150-1350>
- De ontdekking van het menselijk lichaam
 - <http://histoforum.net/2014/anatomie.html>

Tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties

Kenmerkend aspect: 27. rationeel optimisme en 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen.

Aansluiting bij de volgende kernvraag van wetenschapsoriëntatie:

4. Hoe beïnvloeden samenleving en wetenschap elkaar?

De aardbeving die de Portugese stad Lissabon in 1755 trof is een mooi onderwerp voor een onderzoek naar de relatie geloof en wetenschap: Welke verschillende verklaringen gaven geloof en wetenschap voor de oorzaken van de aardbeving.

Materiaal:

- http://nl.wikipedia.org/wiki/Aardbeving_Lissabon_1755
- <http://filosofie.be/blog/christophe-andrades/2799/van-lissabon-1755-tot-port-au-prince-2010-of-de-hardnekkigheid-van-het-moderne-maakbaarheidsideaal/>
- <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/RP-P-OB-64.534>

Tijdvak 9: tijd van de wereldoorlogen

Kenmerkend aspect: 37: de rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massaorganisatie.

Kenmerkend aspect: 43: verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering.

Aansluiting bij de volgende kernvragen van wetenschapsoriëntatie:

4. Hoe beïnvloeden samenleving en wetenschap elkaar?

5. Mag alles wat kan?

Wetenschap en samenleving hebben elkaar de hele geschiedenis door beïnvloed. Dit geldt bijvoorbeeld zeker als het gaat om het karakter van de oorlogvoering in de twintigste eeuw. De snelle ontwikkeling in de wapenindustrie op het gebied van massavernietigingswapens maken ethische discussies zinvol over vragen als:

- Mag je alle wapens gebruiken die je tot je beschikking hebt (bijvoorbeeld mosterdgas in W.O.I, atoomwapens op het eind van W.O.II)?
- Mag je bombardementen uitvoeren op burgerdoelen (Londen, Dresden)?

De sociale psychologie levert een wetenschappelijke bijdrage aan het beter begrijpen van menselijk gedrag. Voorbeelden daarvan kunnen in de les aan de orde komen:

- Het Milgramexperiment probeert inzicht te geven in het menselijk gedrag om daarmee een bijdrage te leveren aan het beantwoorden van de vraag hoever mensen gaan als zij onder druk staan.
- De sociale psychologie probeert een verklaring te vinden voor het gedrag van mensen ten tijde van de jodenvervolgingen (bystander effect).

4. Bronnen

4.1 Documenten

De examenprogramma's havo en vwo en de bijbehorende vaksyllabi zijn te vinden op www.examenblad.nl.

4.2 Websites

- http://www.cito.nl/onderwijs/voortgezet%20onderwijs/centrale_examens/schriftelijke_examens_havovwo
- <http://www.examenblad.nl>
- <http://www.havovwo.nl/vwo/vgs/vgsindex.htm>
- <http://histoforum.net/index.html>
- <http://bighistorynl.tumblr.com/>
- <https://www.khanacademy.org/partner-content/big-history-project>
- <https://www.khanacademy.org/humanities>
- <http://www.blikopdewereld.nl/>
- <http://www.literatuurgeschiedenis.nl/lg/index.html>

SLO heeft als nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling een publieke taakstelling in de driehoek beleid, praktijk en wetenschap. SLO heeft een onafhankelijke, niet-commerciële positie als landelijke kennisinstelling en is dienstbaar aan vele partijen in beleid en praktijk.

Het werk van SLO kenmerkt zich door een wisselwerking tussen diverse niveaus van leerplanontwikkeling (stelsel, school, klas, leerling). SLO streeft naar (zowel longitudinale als horizontale) inhoudelijke samenhang in het onderwijs en richt zich daarbij op de sectoren primair onderwijs, speciaal onderwijs en voortgezet onderwijs. De activiteiten van SLO bestrijken in principe alle vakgebieden.

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40
E info@slo.nl
www.slo.nl

 [company/slo](https://www.linkedin.com/company/slo)

 [@slocommunicatie](https://twitter.com/slocommunicatie)

slo